

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Толчеева Т.С.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 30 травня 2019 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В.,
Константинова О.В., Кучма Т.В., Летюча Л.П., Михайлова Є.В., Мізін К.І.,
Павлова О.І., Павловська Л.О.

Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень
С 30 : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2019. – 150 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 2).

Lexical semantic derivation in cross-linguistic studies : Collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (ed.). – Rivne : RSUH, 2019. – 150 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 2).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені міжмовним дослідженням семантичної деривації лексики. На матеріалі споріднених і неспоріднених мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, процеси транспозиції, термінологізації, детермінологізації.

The collective work deals with a cross-linguistic study of lexical semantic derivation. Based on the related and non-related languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, and Turkish), the paper focuses on the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, mechanisms and strategies of semantic change, processes of transposition, terminologisation, determinologisation.

УДК 81'373-115

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	6
Мізінь К.І. АКТУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРИВАЦІЇ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	26

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Белоусова Т.П. КОМПОЗИТИВНІЕ ОТФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ	39
Летючая Л.П. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДОМЕТИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОРОЖДЕНИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ДЕРИВАТОВ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ .	54

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТОНИМІЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	69
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ І ПРОЦЕСИ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ТЕРМІНІВ	82

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
У БЛИЗЬКО- ТА ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Кінащук А.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	90
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	105
Павлова О.І. МІСЦЕ І РОЛЬ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	114

Павловська Л.О. СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	122
---	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Михайлова Є.В. КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКА В ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	130
--	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Калініченко М.М. КАРНАВАЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОВИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ	141
---	------------

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКО- ТА ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Кінашук А.В.

аспірантка

Рівненський державний гуманітарний університет

СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Постановка проблеми. Семантична деривація є об'єктом численних досліджень вітчизняних (Л.П. Кислюк, Т.М. Пархоменко, Г.В. Штомпель та ін.) та зарубіжних мовознавців (Г.І. Кустова, О.І. Ольховська, О.В. Падучева та ін.). Залучаючи матеріал споріднених та неспоріднених мов, такі дослідження ставлять за мету не лише схарактеризувати особливості збагачення лексичного складу мови, закономірності семантичного розвитку зіставлюваних мовних одиниць, а й з'ясувати специфіку когнітивної діяльності людини. Актуальність розвідки полягає в антропоцентричній тенденції мовознавчих досліджень споріднених та неспоріднених мов у сучасному мовознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторські напрацювання дослідників вказують на поглиблений інтерес до вивчення впливу семантичної деривації на імплікаційну силу аргументних реалізацій (семантико-синтаксичних альтернацій) [Beavers 2010], лексичного формування нових слів за сталими комбінаціями (правилами) [Maskau 1979], семантичних зсувів та переносів у процесі творення евфемізмів [Мишутинская 2016], семантичної деривації з позиції когнітивної лінгвістики [Пархоменко 2012], семантичних змін у контексті історичної прагматики та дискурсивного аналізу [Traugott 2001].

Специфічні лексико-семантичні групи слів опинялися у полі зору науковців на предмет зіставного аналізу механізмів, стратегій та моделей семантичної деривації: перцептивна та ментальна лексика

в слов'янських, германських та романських мовах [Деменчук 2014; 2015], колористичні прикметники української, російської, німецької, англійської та французької мов [Дробаха 2008], лексико-семантична група “знання” в українській, російській, німецькій та англійській мовах [Штомпель 2009], англійські та німецькі терміни-композиції [Кислюк 2013], фітонімічна лексика в англійській та російській мовах [Таджибова 2015] та ін.

У руслі вивчення ірраціональної лексики як окремого тематичного класу слів здійснювали свої розвідки Ш.Р. Басиров, О.В. Деменчук, Б.Л. Іомдін, результатами напрацювань яких стали моделі та стратегії семантичної деривації дієслів ірраціонального розуміння [Іомдин 2002], дієслів розуміння [Басиров 2003], ірраціональної лексики [Деменчук 2017].

Здобутки науковців цього напрямку засвідчують актуальність зіставних розвідок та ресурсність лексичного матеріалу споріднених і неспоріднених мов на предмет аналізу окремих тематичних груп, що зумовлює новий аспект дослідження стратегій семантичної деривації прикметникової, дієслівної та прислівникової ірраціональної лексики.

Постановка завдання. Мета розвідки – схарактеризувати стратегії семантичної деривації ірраціональної лексики, зокрема прикметникової, дієслівної та прислівникової, в українській, англійській та німецькій мовах та з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Поставлена мета досягається через розв'язання таких конкретних завдань:

- схарактеризувати модель прототипної ситуації прикметникової, дієслівної та прислівникової ірраціональної лексики обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;
- з'ясувати стратегії семантичної деривації досліджуваної лексики на матеріалі зіставлених мов;
- схарактеризувати моделі семантичної деривації ірраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах;
- описати особливості розвитку семантичної парадигми прикметникової, дієслівної та прислівникової ірраціональної лексики у досліджуваних мовах;
- визначити перспективи подальших досліджень ірраціональної лексики в зіставному аспекті.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні семантичну деривацію трактуємо як процес утворення нового значення лексичної одиниці, в результаті якого формуються співвідношення, що об'єднують усі значення багатозначного слова. Лексична багатозначність (полісемія) можлива за умов застосування стратегій семантичної деривації. Під стратегією семантичної деривації розуміємо певний тип співвідношення між прямим номінативним та твірним значеннями лексичної одиниці, унаслідок реалізації яких відбувається власне деривація. У розвідці стратегії семантичної деривації представлені як засіб ідентифікації семантичних зсувів (переходів) між значеннями лексичної одиниці, які виникають у процесі деривації. Залежно від специфіки семантичних переходів, що визначають характер “перетворень” значень лексичних одиниць, виокремлюють чотири типи стратегій семантичної деривації: аргументну, компонентну, імплікативну (неметафоричні стратегії) та метафоричну аналогію [Кустова 2004: 55-58].

Суть аргументної стратегії полягає у просуванні ієрархічно “нижчих” аргументів прямого номінативного значення у “вищу” позицію у похідному значенні разом із компонентами тих самих аргументів. При цьому похідне значення виявляє іншу конфігурацію аргументів та їх компонентів (інший “внутрішній синтаксис”) та іншу комунікативною перспективу. У такий спосіб реалізуються різні позиції спостерігача (номінатора) щодо ситуації, яку представляють пряме номінативне та похідне значення. Названу стратегію позиціонують як реалізацію внутрішньої метонімії, оскільки смислові зсуви у заданих умовах обмежено, як вважають, однією ситуацією [Ольховская 2015]. Компонентна стратегія співвідноситься з семантичними перетвореннями, у результаті яких виникає похідне значення, яке має власний набір аргументів і ролей, що відповідають новій ситуації (при цьому похідне значення запозичує деякі компоненти вихідного значення). Перетворення, реалізовані в межах імплікативної стратегії, базуються на зв'язку різних ситуацій або зв'язку компонентів тієї ж ситуації. Названу стратегію позиціонують як реалізацію зовнішньої метонімії, позаяк відбувається зміщення (предиката) на іншу, суміжну ситуацію. При цьому одна ситуація імплікує іншу. Виникнення метафоричної аналогії ґрунтується на умоглядній, концептуальній схожості обох ситуацій. Метафорична ситуація представлена як калька до фізичного зображення, де нематеріальні об'єкти (репліки, погляди, внутрішній стан) представлені як аналоги фізичних об'єктів, які людина “переміщує” [Ольховская 2015].

Указані стратегії віднаходять своє відображення в моделях семантичної деривації лексики. Під моделлю семантичної деривації розуміємо теоретичний конструкт, що відтворює семантичні зсуви (переходи) від вихідного до похідного значення лексичної одиниці.

У розвідці здійснено зіставний аналіз стратегій семантичної деривації ірраціональної лексики – семантичного класу слів, які позначають ті аспекти світосприймання людини, що не пов'язані з раціональним мисленням людини та виникають без участі розуму людини, пор.: укр. *ірраціональний* “якого не можна збагнути розумом; незбагнений” [СУМ]; англ. *irrational* “not endowed with reason” [FDF]; нім. *irrational* “vernunftwidrig, unvernünftig” [WB]; укр. *необдуманний* “зроблений поспішно, без достатнього обдумування, обмірковування; необачний, нерозсудливий” [СУМ]; англ. *Haphazard* “dependent upon or characterized by chance” [FDF]; нім. *gedankenlos* “achtlos, mit der Nuance bedenkenlos” [WB]; укр. *провіщати* “інтуїтивно (звичайно серцем) відчувати, передбачати те, що має відбутися” [СУМ]; англ. *divine* “to guess or know by inspiration or intuition” [FDF]; нім. *vorhersagen* “etwas aus göttlicher eingebung, aus dem gestirn, aus dem vogelgesang” [WB]; укр. *навмання* “без попереднього обдумування” [СУМ]; англ. *at random* “having no specific pattern, purpose, or objective” [FDF]; нім. *zufalls* “meinet es geschehe on gefehr und zufalls also” [WB].

Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 123 прикметники (58 з української, 49 з англійської, 16 з німецької), 40 дієслів (16 з української мови, 13 з англійської мови, 11 з німецької), 58 прислівників (36 з української мови, 18 з англійської, 5 з німецької), що належать до семантичного класу ірраціональної лексики.

Аналіз стратегій семантичної деривації ірраціональної лексики передбачає опис моделі прототипної ситуації – конструкта, який характеризує природу (походження) похідних значень і те, як ці значення пов'язані. “Модель ситуації не лише постачає семантичний матеріал для похідних значень, а й забезпечує їх зв'язок і, тим самим, єдність багатозначного слова” [Кустова 2004: 40].

В основу моделі прототипної ірраціональної ситуації покладаємо єдність двох складників: характер вияву ірраціональної ситуації та характер учасників ірраціональної ситуації.

1. Характер вияву ірраціональної ситуації:

– локалізація ірраціональної ситуації (локалізаторами ситуації слугують вмістилища на зразок підсвідомості або органи, такі як:

серце, душа тощо), пор.: укр. *Сумнів був підсвідомий, але за мить стало ясно, звідки оця підозра прокинулася: усі речі довкола припали шаром пилу – мабуть, Псойс заборонив заходити до своїх покоїв, – а сторінка книги була чистісінька [КУМ];* англ. *This client seems to have a pattern of sabotaging the partnership and admits to subconscious fear of having his or her heart broken [BNC];* нім. *Ein solches Gefühl existiert mehr oder weniger unterbewußt in den Herzen der Leser literarischer Werke [DWDS];*

– тривалість вияву ірраціональної ситуації (ситуація виявляє себе, як правило, в короткотривалому часовому інтервалі, зведеного до ознаки миттєвості), пор.: укр. *Якось, коли вона ще не встигла сісти й вдивитись, у неї мимоволі імпульсивно вирвалось [КУМ];* англ. *Impulsively, suddenly feeling that nothing could worsen the ruins of hir existence, Zambia opened the door and went in [BNC];* нім. *Noch vor einem Monat beim Führer gewesen, welche Ruhe, welche Kraft, und wie er zuhören kann, und plötzlich ganz impulsiv, arbeitet immer bis in die Morgenstunden, dann hat er die Lösung, in ihrer Einfachheit so genial, daß keiner der Mitarbeiter darauf gekommen wäre [DWDS];*

– зумовленість виникнення ірраціональної ситуації (ситуація може бути зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками):

а) внутрішній чинник (спонтанність, довільність виникнення ірраціональної ситуації), пор.: укр. *Інколи він зупинявся на якомусь випадковому місці, що раптом з незнаних причин привернуло його увагу, й починав читати [КУМ];* англ. *Sometimes I just get random thoughts in my head, and these can happen at the worst possible times [BNC];* нім. *Man einigte sich auf eine zufällige Nachlässigkeit [DWDS];*

б) зовнішній чинник (подія, обставина, умова тощо, що призвели до виникнення ірраціональної ситуації), пор.: укр. *Певно, саме ця обставина й штовхнула доктора Гешке на нерозсудливий крок: забувши поради колег не встрявати в чужі справи, він погнався за мерзотниками, щоб всипати їм як слід [КУМ];* англ. *In the absence of such malice one would hope that this incident would be seen as thoughtless behaviour caused by inexperience and the exuberance of youth [Delves-Yates 2018];* нім. *Wenn der wahre Mensch einer ist, der Herr seiner Begierden bleibt und im Einklang mit der Natur vernünftig lebt, so liegt auf der Hand, daß der verstädterte Gesellschaftsmensch sich unvernünftig und unmenschlich verhält [DWDS];*

– результат вияву ірраціональної ситуації (подія, обставина, вчинок тощо як наслідок вияву ірраціональної ситуації), пор.: укр.

Павло унікав спогадів про напад ревнощів; намагався забути секунди приголомшливого прозріння, коли він незбагненим чином міг зазирати в чужі душі й передбачати події близького майбутнього [КУМ]; англ. *With regard to the war itself, Hitler's "sixth sense" ought to have enabled him to foresee that other countries would not simply bow down to German expansion [BNC];* нім. *Ganz unabweisbar tritt zutage, wie wenig selbst die Nukleargewalt gegen die Unvernunft der großen und kleinen Machtmenschen auszurichten imstande ist und wie nahe uns deshalb die "beispiellosen Katastrophen" gerückt sind, die Albert Einstein so nachdrücklich vorausgesagt hat wie Gandhi [DWDS];*

– спосіб вияву ірраціональної ситуації (ірраціональна ситуація виявляє себе в формі певної схеми поведінки, в межах певної системи прийомів), пор.: укр. *Молода дівчина вгадала душею, як вгадують малі діти, що Василь каже правду, й злякалась [КУМ];* англ. *But "thinking like a scientist" sooner or later involves greater autonomy, a bigger share of the decision-making: not simply discussing with the teacher and learning to guess from his facial expressions or other clues what the "right" answer might be [BNC];* нім. *Und Madame erriet mit weiblichem Instinkt, daß es Krach im Büro gegeben hatte [DWDS];*

– ступінь вияву ірраціональної ситуації (ситуація засвідчує певну величину, інтенсивність свого вияву), пор.: укр. *Він нестямно любить цю жінку: її погляд, слова, думки, її безмежно рідне тіло, що вабить його і спалює [КУМ];* англ. *One group of survivors is thrown life preservers, while another is frantically bailing out a sinking vessel [OED];* нім. *Die Gewohnheitsgedanken und Reflexe sausten nun wesentlich hektischer und anscheinend orientierungslos durch den Gedankengang [WB].*

2. Характер учасників ірраціональної ситуації (основними учасниками ірраціональної ситуації є Експерієнцер – суб'єкт ірраціонального стану та Стимул – об'єкт ірраціонального стану).

– Експерієнцером може бути: особа, пор.: укр. *І професора Лобачова осяяла думка [КУМ];* англ. *It dawned on me suddenly one day that there was a way out [BNC];* нім. *Plötzlich fiel ihr ein, dass sie eine Verabredung hatte [DUDEN];* група осіб, пор.: укр. *Дівчат зненацька осяяло [КУМ],* або організація, яка за суміжністю представляє групу осіб (колектив), пор.: укр. *Нині НТКУ осяяла ідея – перевести "Культуру" зі статусу самостійного гравця в стан залежного творчо-виробничого об'єднання [КУМ];* англ. *The jump in share prices was comparable to yesterday's but the euphoria quickly ebbed*

away as it dawned on investors that – in terms of the immediate prospects – not much had changed and what had changed was not entirely for the better [BNC]; нім. *Auf einmal ist ihnen eingefallen, ob ich vielleicht in der Vakanz in die Volksschule gehen kann, der Herr Lehrer tut ihnen gewiß den Gefallen* [DWDS]; тварини, пор.: укр. *Здурілі ж ворони як спонтанно виявили до людей інтерес, так зненацька і втратили його* [КУМ]; *Pet psychologist Marti Miller told Animal Planet that both humans and dogs have a sixth sense* [Booth 2018]; нім. *Hunde verfügen über einen sechsten Sinn* [Schülke 2014];

– Стимул представлений різними типами інтелектуальних об'єктів: думка, пор.: укр. *Горобенко дивився на нього, а маленький вогник розтоплював йому вироблену вже в партії прихованість і сторожкість, навіював несподівані думки, зазирає у саму душу і викликає на щирість* [КУМ]; англ. *Let me expound upon a few spontaneous thoughts* [BNC]; нім. *Der bildhübsche Junge, der alle Gedankengänge spontan ins Ethisch-Idealistische kehrt, macht besten Eindruck* [DWDS]; рішення, пор.: укр. *Ти приймаєш рішення спонтанно* [КУМ]; англ. *The performer must make spontaneous decisions about what pose to strike and where to freeze the action* [BNC]; нім. *Nun, Sie konnten es nicht vorbestellen, weil Sie sich erst bei der Durchfahrt ganz spontan in das italienische Bergstädtchen verliebten und beschlossen, hier und nirgendwo anders Ihren Urlaub zu erleben* [DWDS]; відчуття, пор.: укр. *Асата ж довго проводжав її очима, дивуючись несподіваному відчуттю впізнавання-відчуження, яке лишила по собі ця жінка* [КУМ]; англ. *A lot of it has a spontaneous feel and that's why it's so good* [BNC]; нім. *Der Verfasser des "Nachrufs" hatte in Form eines inneren Monologs die allmähliche Entwicklung seiner Gedanken geschildert, die ihn von der ersten spontanen Gefühlsregung ("klammheimliche Freude") zur entschiedenen Ablehnung der Mordtat geführt hatten* [DWDS] тощо;

– Репрезентант – інкорпорований учасник, якому приписана роль форми вираження ірраціональної ситуації, пор.: укр. *"несподівано з'являтися, приходити (про думку, догадку)": Всіх разом осяла одна думка* [СУМ]; англ. *"fig. of ideas, facts, etc.: to begin to become evident to the mind": The idea that they had either feelings or rights had never dawned upon her* [OED]; нім. *aufblitzen "plötzlich in jemandes Bewusstsein auftauchen": Eine Idee blitzte in ihm auf* [DUDEN]. Репрезентантом ірраціональної ситуації є учасник "світло", інкорпорований в семантиці зіставляваних номінацій *осаяти / dawn /*

aufblitzen, пор.: укр. *осявати* “залити, заповнювати сяйвом, світлом; освітлювати” [СУМ]; англ. *dawn* “to begin to grow light after the night” [FDF]; нім. *aufblitzen* “plötzlich blitzend, blinkend aufleuchten” [DUDEN].

У межах реалізації запропонованих семантичних компонентів схарактеризуємо стратегії семантичної деривації досліджуваної лексики, аналізуючи семантичні переходи від: а) “раціонального” до “іраціонального”; б) від “іраціонального” до “іраціонального”; в) від “іраціонального” до “нераціонального”. При цьому під “раціональним” розуміємо ситуації, чиї учасники керуються розумом (“раціо”), “іраціональним” – ситуації, не пов’язані з раціональним аспектом сприйняття навколишнього світу; “нераціональним” – всі інші ситуації, які не входять ані до “раціонального”, ані до “іраціонального” (емоційний стан, оцінка, ідентифікація тощо). Допоміжним засобом унаочнення результатів дослідження слугує таблиця 1 (див. нижче), яка відображає числову інформацію про досліджувані лексичні одиниці та відсоткове співвідношення продуктивності кожної зі стратегій у зіставлюваних мовах.

Таблиця 1
Стратегії семантичної деривації іраціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах

Мови	Українська				Англійська				Німецька			
	А	К	І	М	А	К	І	М	А	К	І	М
Стратегії семантичної деривації	А	К	І	М	А	К	І	М	А	К	І	М
Дієслова	1 (6,25 %)	6 (37,5 %)	–	9 (56,25 %)	1 (7,7 %)	7 (53,8 %)	–	5 (38,5 %)	1 (9,1 %)	7 (63,6 %)	1 (9,1 %)	2 (18,2 %)
Прикметники	–	22 (38 %)	23 (39,7 %)	13 (22,4 %)	–	28 (57,1 %)	16 (32,7 %)	5 (10,2 %)	–	10 (62,5 %)	5 (31,25 %)	1 (6,25 %)
Прислівники	–	30 (83,3 %)	6 (16,7 %)	–	1 (5,6 %)	9 (50 %)	6 (33,3 %)	2 (11,1 %)	–	3 (60 %)	1 (20 %)	1 (20 %)
Продуктивність стратегії	0,9 %	52,8 %	26,4 %	20 %	2,5 %	55 %	27,5 %	15 %	3,1 %	62,5 %	8,75 %	12,5 %

Умовні позначення: А – аргументна стратегія, К – компонентна стратегія, І – імплікативна стратегія, М – метафорична аналогія

Прикладом реалізації аргументної стратегії слугує лексична одиниця *відчувати*. Від раціонального значення “сприймати органами чуття” утворюється іраціональне “сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь”: укр. *І душею я відчуваю, коли кличеш мене уві сні* [КУМ]. У вказаному прикладі експерієнціальний учасник здійснює

інтуїтивне сприйняття відповідного стану справ за допомогою специфічного органу (невідчужуваного учасника *nomina anatomica*) – душі. На нашу думку, саме властивість невідчужуваності визначає неметафоричний вектор дериваційної стратегії, і відрізняє його від метафоричної аналогії. Натомість ситуація, представлена у прикладі укр. *Душа, на відміну від розуму не думає і не міркує – вона відчуває і знає, тому не помиляється* [Зеланд 2018] сприймається як похідна, оскільки учасника *душа* підвищено у комунікативному рангу. При цьому виокремлюється фрагмент вихідної ситуації (сприймати певним чином, у певний спосіб) та звужується значення предиката *відчувати* – осмислювати так, як це робить *душа* (учасник похідної ситуації), на відміну від *людини* (учасника вихідної ситуації). Для англійського відповідника *feel* “1. be aware of (a person or object) through touching or being touched; 2. experience (an emotion or sensation)” та німецького *fühlen* “1. mit dem Tastsinn, den Nerven wahrnehmen; körperlich spüren; 2. seelisch empfinden” аргументна стратегія, на нашу думку, реалізована у той самий спосіб, що й для українського *відчувати*, пор.: англ. *I am feeling in my soul* [Brook 2009] vs. *Long lay the world in sin and error pining till he appeared and the soul felt its worth sign* [Dwight 2019]; нім. *Ich soll dich fühlen, Geist der Welt, aus dem tiefsten Innern dich fühlen, mit meinem Herzen, meiner Seele, meinem Ich* [Steiner 2018] vs. *Fühlt meine Seele das ersehnte Licht* [Robert-Tornow 2016].

Прикладом реалізації метафоричної стратегії слугує дієслово *осявати*. Від прямого номінативного значення “залити, заповнювати сяйвом, світлом; освітлювати” утворюється похідне ірраціональне значення “несподівано з’являтися, приходити (про думку, догадку)”, пор.: укр. *Всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців, і ми, посланці того царя, за тим власне й приїхали у село з проклятою коробкою* [КУМ]. Концептуальна схожість між обома значеннями базується на основі схожості ситуацій, де метафорична ситуація (*всіх разом осяла одна думка*) представлена як аналог фізичної ситуації “заповнювати щось сяйвом”. Ірраціональне метафоричне значення ґрунтується на аналогії, яка використовує основну ідею прямого номінативного значення “ставати доступним візуальному спостереженню”. В англійській мові від раціонального значення дієслова *dawn* “(of a day) begin, come into existence” утворюється ірраціональне “become evident to the mind; be perceived or understood”: англ. *It would*

eventually dawn on the excited passengers that they weren't on the road to Banna – they would soon find themselves in the bog [OED]. Ідея, покладена в основу концептуальної схожості обох значень, дещо відрізняється від ідеї метафоричної стратегії в українській мові. В англійській мові реалізується ідея “повільного осяяння” (презумпція: світанок настає не раптово, а поступово), тоді як в українській мові – ідея “раптовості, моментальності”. Від раціонального значення німецького дієслова *aufhellen* “wieder helle machen” утворюється ірраціональне “figürlich, deutlich werden”: нім. *Die Motive eines Verbrechens aufhellen* [DUDEN]. Метафорична стратегія використовує концептуальну схему, запозичену з раціонального значення на основі аналогії “відновлення (висвітлення, відбілення) чогось” – ситуація набуває ознак стану “ментального висвітлення”.

Прикладом компонентної стратегії слугує лексична одиниця *божевільний*. Від раціонального значення “який має психічний розлад; психічнохворий” утворюється ірраціональне (поведінкове) – “нерозсудливий, нерозважливий”: укр. *Які божевільні вчинки робили заради коханих?* [Іващук 2019]. Семантичний зсув характеризує Експерієнцера як нерозважливого учасника ірраціональної ситуації, де нерозсудливість зумовлена внутрішньою причиною – почуттям кохання. Семантичний перехід, на нашу думку, реалізований на основі компонента “зумовленість вияву ірраціональної ситуації (внутрішній чинник – спонтанність божевільного вчинку заради коханої людини)”. Натомість в англійській та німецькій мовах для лексичних одиниць *crazy* “mad, especially as manifested in wild or aggressive behaviour” та *wahnsinnig* “geistesgestört, verrückt” семантичний зсув реалізований на основі компонента “ступінь вияву ірраціональної ситуації (ознака надмірності – ‘so crazy’; ‘wahnsinnig glücklich’)”, пор.: англ. “extremely enthusiastic”: *I'd never had the experience before of growing disenchanted with a girlfriend who I'd once been so crazy about* [BNC], та нім. “außergewöhnlich, extrem”: “*Weißt du*”, *sagt er und nimmt einen kräftigen Schluck Rotwein, “wenn du ein Leben lang zwei große Leidenschaften hast und du die selbst in Ausnahmesituationen kombinieren kannst, dann macht dich das wahnsinnig glücklich”* [DWDS].

Прикладом імплікативної стратегії, реалізованої в межах компонента “результат вияву ірраціональної ситуації”, слугують лексичні відповідники *необачний* / *reckless* / *leichtsinnig*. Від

іраціонального прямого номінативного значення “який діє нерозсудливо, виявляє необережність у своїх діях, не думає про наслідки” утворюється іраціональне “викликаний діями нерозсудливої, необережної людини або який свідчить про чиюсь нерозсудливість, необережність”, пор.: укр. *Як же Соня жалкувала, що зважилася на такий необачний вчинок!* [СУМ]. Семантичний зсув відбувається в межах причинно-наслідкової суміжності обох ситуацій за ознакою “результат вияву (іраціональної ситуації)”, пор.: англ. *reckless* “characterized by or proceeding from such carelessness”: *But the horror crash happened in September last year and he was charged with causing death by reckless driving, which carries a maximum of five years’ jail* [OED], та нім. *leichtsinnig* “unvorsichtig, unbedacht, leichtfertig; unbeständig, wankelmütig”: *Ungeheuer leichtsinnig, aber letztlich erfolgreich, weil überraschend dreist, war ein Teil einer Marburger Schulklasse Ende 1984* [WB] – імплікація: “безрозсудна людина – безрозсудні вчинки цієї людини”.

Висновки. Встановлено, що модель прототипної іраціональної ситуації, вираженої дієслівними, прикметниковими та прислівниковими номінаціями, представлена двома складниками: характер вияву іраціональної ситуації (ситуацію характеризують компоненти: локалізація, тривалість, зумовленість виникнення, результат, спосіб та ступінь вияву) та характер учасників іраціональної ситуації (ситуацію визначають учасники: Експерієнцер – суб’єкт іраціонального стану, Стимул – об’єкт іраціонального стану та Репрезентант – інкорпорований учасник за ознакою ‘форма вираження іраціональної ситуації’).

Щодо реалізації моделі прототипної іраціональної ситуації, спільним для досліджуваних мов є використання компоненту “результат вияву іраціональної ситуації”, тоді як розбіжностями відзначено залучення компонентів “зумовленість вияву іраціональної ситуації (зовнішня причина)” (характерно для української мови), та “ступінь вияву іраціональної ситуації” (характерно для англійської та німецької мов).

Семантична деривація іраціональної лексики у дослідженні представлена такими стратегіями: аргументна, компонентна, імплікативна та метафорична аналогія. Відзначаємо, що у зіставляюваних мовах реалізовані усі чотири стратегії семантичної деривації. На цьому етапі дослідження для усіх трьох мов найпродуктивнішими вважаємо компонентну та метафоричну стратегії.

Перспективи подальших розвідок стратегій семантичної деривації ірраціональних номінацій вбачаємо у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Басиров Ш.Р.* Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов / Ш.Р. Басиров // Одеський лінгвістичний вісник. – 2003. – № 2. – С. 3-9.
- Деменчук О.В.* Моделі семантичної деривації ірраціональної лексики / О.В. Деменчук // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мови (філологічні науки) : [зб. наук. пр.] / [за наук. ред. А.В. Корольової]. – Вип. 15. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 35-44.
- Деменчук О.В.* Моделі семантичної деривації лексики “ментального занурення” (на матеріалі української, польської та англійської мов) / О.В. Деменчук // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. “Філологія”. – 2015. – № 1. – Т. 18. – С. 49-56.
- Деменчук О.В.* Семантична деривація тактильних перцептивів (на матеріалі української, польської та англійської мов) / О.В. Деменчук // Мовознавство. – 2014. – № 5. – С. 81-86.
- Дробаха Л.В.* Зіставний аналіз семантики колористичних прикметників української, російської, німецької, англійської та французької мов / Л.В. Дробаха // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство). – 2008. – Вип. 75 (4). – С. 63-66.
- Зеланд В.* Сигнали душі / В. Зеланд // Саморозвиток Інфо. – 2018. [Електронний ресурс]. – URL : <https://samorozvytok.info/content/synaly-dushi> (26 травня, 2019).
- Иомдин Б.Л.* Лексика иррационального понимания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Борис Леонидович Иомдин. – М., 2002. – 24 с.
- Іващук М.* Які божевільні вчинки робили заради коханих? / М. Іващук // Країна. – 2016. – № 349. [Електронний ресурс]. – URL : <https://gazeta.ua/articles/events-journal/aki-bozhevilni-vchinki-robili-zaradi-kohanih/735333> (2 червня 2019).

- Кислюк Л.П.* Паралелізм лексичної та синтаксичної деривації в термінології / Л.П. Кислюк // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 210-214.
- Кустова Г.И.* Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г.И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
- Меньшикова О.С.* Зіставне дослідження категорії емотивності (семантико-синтаксичний аспект) на матеріалі німецької та української мов / О.С. Меньшикова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – № 24. – Т. 2. – С. 96-98.
- Мишутинская Е.А.* Семантическая деривация как один из основополагающих способов создания эвфемизмов / Е.А. Мишутинская // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 7 (61). – Ч. 2. – С. 141-144.
- Ольховская А.И.* Полисемия как проблема общей и словарной лексикологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : https://ozlib.com/818560/literatura/polisemiya_kak_problema_obschey_i_slovarnoy_leksikologii.
- Падучева Е.В.* Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
- Пархоменко Т.Н.* К вопросу о семантической деривации / Т.Н. Пархоменко // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2012. – № 4 (54). – Т. 4. – С. 87-90.
- Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
- Таджибова Р.Р.* Семантическая деривация в русском и английском языках: сопоставительный аспект / Р.Р. Таджибова // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2015. – № 1. – С. 116-124.
- Штомпель Г.В.* Контрастивний аналіз лексико-семантичної групи дієслів “знання” на рівні фразеологічної одиниці в українській, російській, німецькій та англійській мовах / Г.В. Штомпель // Наукові записки: зб. наук. пр. – Кіровоград : КНТУ, 2009. – Вип. 9. – С. 64-67.
- Beavers J.* The structure of lexical meaning: why semantics really matters / J. Beavers // Language. – 2010. – # 86 (4). – P. 821-864.
- Booth J.* 6 weird, paranormal things dogs can sense that most humans can't / J. Booth // Bustle. – 2018. [Electronic Resource]. – Retrieved May, 26, 2019, from : <https://www.bustle.com/p/6-weird-paranormal-things-dogs-can-sense-that-most-humans-cant-8662856>

- Brook K.A.* 1980 Disco – disco’s last big year on the American charts / K.A. Brook // Disco Savvy. – 2007. [Electronic Resource]. – Retrieved May, 26, 2019, from: <http://www.discosavvy.com/disco80.html>
- Darmsteter A.* The Life of Words as the Symbols of Ideas / A. Darmsteter. – L. : Kegan Paul, Trench & Co., I, Paternoster Square, 1886. – 172 p.
- Delves-Yates C.* Essentials of Nursing Practice / C. Delves-Yeates / University of East Anglia, UK. – 2015. [Electronic Resource]. – Retrieved May, 26, 2019, from : <https://books.google.com.ua>
- Dwight J.S.* O Holy Night / J.S. Dwight // Christmas Carol lyrics. – 2019. [Electronic Resource]. – Retrieved May, 26, 2019, from : <https://www.41051.com/xmaslyrics/oholynite.html>
- Mackay D.* Lexical insertion, inflection, and derivation: Creative process in word production / D. Mackay // Journal of Psycholinguistic Research. – 1979. – Vol. 8. – # 5. – P. 477-498.
- Steiner R.* Meditationen für die Tage der Woche / R. Steiner // Freue Verwaltung des Nachlasses Rudolf Steiners. – 2018. [Elektronische Ressource]. – Abgerufen May, 26, 2019, von : http://fvnrs.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2512:meditationen-fuer-die-tage-der-woche
- Schülke C.* Hunde verfügen über einen sechsten Sinn / C. Schülke // Welt. – 2014. [Elektronische Ressource]. – Abgerufen May, 26, 2019, von : <https://www.welt.de/wissenschaft/article127392647/Hunde-verfuegen-ueber-einen-sechsten-Sinn>
- Traugott E.* Regularity in semantic change / E. Traugott. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 341 p.
- Robert-Tornow W.H.* Fühlt meine Seele das ersehnte Licht / W.H. Robert-Tornow // The Liedernet Archive. – 2016. [Elektronische Ressource]. – Abgerufen May, 26, 2019, von : http://www.lieder.net/get_text.html?TextId=19181

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І МОВНИХ КОРПУСІВ

- КУМ* – Корпус української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.mova.info/corpus.aspx>
- СУМ* – Словник української мови: в 11 т. / Редколегія: І.К. Білодід (голова), Л.С. Паламарчук (заст. голови), А.А. Бурячок та ін. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.

- BNC* – The British National Corpus [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.english-corpora.org/bnc/>
- DUDEN* – Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache Duden [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <https://www.duden.de/>
- DWDS* – Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <https://www.dwds.de/>
- FDF* – The Free Dictionary by Farlex [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://idioms.thefreedictionary.com>
- OED* – Oxford English Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : Second Edition on CD-ROM © Oxford Univ. Press, 2009. – Vers. 4.0.
- WB* – Wörterbuchnetz [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus : <http://www.woerterbuchnetz.de/>

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 2

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN CROSS-LINGUISTIC STUDIES

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 2

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 8. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27